

alföld

IRODALMI, MŰVELŐDÉSI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

VASADI PÉTER
VISKY ANDRÁS
VITÉZ GYÖRGY VERSEI

NAGY ANDRÁS
SZÍNMŰVE
„A BÖGÖLY”

„A HALÁL IDEJÉN”
BALASSA PÉTER
BORBÉLY SZILÁRD
POLCZ ALAINE ÍRÁSAI

TAMÁS ATTILA
„TÖPRENGÉS
AZ IRODALMI
ÉRTÉKRŐL”

FEHÉR FERENC
VAJDA MIHÁLY
FILOZÓFIAI ESSZÉI

NEGYVENHARMADIK ÉVFOLYAM 1992/12

alföld

NEGYVENHARMADIK ÉVFOLYAM — 1992. DECEMBER

<i>Vasadi Péter</i> versei: Itt ez a kert, „Ó-ó, má-áj lájfl”, Kocsmadal	3
<i>Visky András</i> verse: Eljutva addig. Tovább soha	5
<i>Nagy András</i> : A bögyöly (színmű, 2. rész)	6
<i>Simon Balázs</i> versei: Élő és holt, Teljesség, Threnos ad Falconem	36
<i>Vitéz György</i> versei: 12 jó Vitézi rezolúció az új esztendőre, Apróhirdetések, Haza Tér És	39

fórum

<i>Polcz Alaine</i> : A halál idején	43
<i>Borbély Szilárd</i> : A halál előtti halálról	48
<i>Balassa Péter</i> : Most (Részlet a Halálnaplóból)	53

*

<i>Tamás Attila</i> : Töprengés az irodalmi értékről (3. rész)	59
--	----

szemle

<i>Fehér Ferenc</i> : A hegelianizmus második felbomlása (Vajda Mihály: Változó evidenciák)	74
<i>Gróh Gáspár</i> : Grendel Lajos: Einstein harangjai, Rosszkezdvem naplója	80
<i>Hima Gabriella</i> : Monográfiák olasz klasszikusokról	83
<i>Nagy Miklós</i> : Komlós Aladár centenáriuma	86
<i>Vajda Mihály</i> : Filozófiai (láb)jegyzetek (Tényleg nincsen probléma?)	88

Híreink	96
---------	----

képek

<i>Szabó László</i> grafikái	
------------------------------	--

Töprengés az irodalmi értékről

3. RÉSZ

Évekkel később terjedt el az a másik fontos, rangos teória, amelynek alapjait nem tudta a magadévá tenni. Ez — az előzővel ellentétben — egyértelműen „nyugatról” érkezett hozzánk, kezdetben bizonyos ellenzékiesség is kellett a vállalásához, később azonban mintha megtalálta volna közös nevezőjét a két felfogás a „mérsékelt fellazítások” éveiben és évtizedeiben. A jelelméleti-kommunikáció-elméleti irodalomfelfogásnak egy steril — sterilen logikus? — változata hódított ekkoriban az újszerűség erejével. Hasznos kutatási eredményeket felmutatva.

Magát azt a tényt, hogy a jelek értelmezésének a feladata mennyiben foglalja magában a világ „értelmezésének”, — esetleg éppen a világ titkaiba való behatolásának — a mozzanatát, magad is fontosnak ismerted el. (A költészet eredetét vizsgáló korábbi szavaidban, mikor kiemelted, hogy már az ősi kérdés-felelet játékok „szertartásaiban” is valamilyen rejtvényfejtési „műveletre” ismerhetünk.) Akkor válik azonban szerinted veszélyesen egyoldalúvá ez az elmélet, amikor ezt az *egy* mozzanatot akarja megtenni a művészet, az irodalom lényegévé. Olyan tényezőket hagyva figyelmen kívül (vagy szorítva a figyelem „peremvidékére”), hogy az esetek túlnyomó többségében a „kommunikatív viszony” „üzenetküldő”-je azelőtt, hogy írásba kezdene — (az ő felfogásukban: azelőtt, hogy elkezdene a maga sajátos „kódolási eljárását”) még nem rendelkezik olyan üzenővel, amelyet már csak éppen meg kellene valahogyan fogalmaznia egy különös jelrendszer szabályai szerint. (Ahogy az elmélet egyik kidolgozója, a hírközlési szakember A. Moles ezt a tévéműsorsugárzások analógiájára föltételezte.) „...az ember akkor fog ceruzát, amikor majdnem semmit sem tud — vallotta például Pilinszky János — ...a papíron kell a versnek keletkeznie, a keletkezés idejének ott kell lennie. A versíró egy kicsit hasonló a 100 méteres futóhoz... amikor fut, akkor nem boldog, nem bodogtalan, nincs apja, nincs anyja, senkije sincs — merő és tiszta futás!” — „Írok, mielőtt tudnám, hogy mit fogok írni; azért írok, hogy költeményem segítségével megtudjam, ki vagyok és mi a világ” — fogalmaz egy helyütt A. Bosquet; elmondva azt is, hogy az „írás”-nak (valójában az írásban megnyilvánuló összetett belső tevékenységnek) a hatására ő maga is megváltozik. (Ilyen értelemben tehát valóban arról is lehet beszélni, hogy valamiképpen „a költemény írja költőjét”, mivel az alkotó tevékenység nyomot hagy a lélekben „átírja” azt.) Művének létrehozása előtt és után az írónak „semmi mondanivalója nincs”, — fejtegeti egy másik francia, az új regény irányzatát képviselő Robbe-Grillet — „a mű minden esetben az alkotó szándékának legjobb és egyedüli kifejezése”. (Legjobb és egyedüli kifejezés — ez nem lehet azonos a dekódolást intellektuális feladattá nehezítő, ezzel „fűszerező” jelrendszerbe — átírással!)

Radnóti egy helyütt annak „közlésével” indítja sorait, hogy „Bolond, ki földre rogyván fölkél és újra lépked” de egy „Kialts rám! s fölkelek!” megfogalmazásával zárja versét. Kizárólag kódolási — jelrendszerbe írási-átírási —

műveleteket hajtott volna végre addig, amíg idáig jutott? Alig hihető. Olyan művész is volt már, (a festő-lírikus Kondor Béla), aki magát a kész művet egyenesen melléktermékké minősítette — annak kedvéért, hogy ezzel magára az alkotási folyamatra helyezze a hangsúlyt, hogy kidomboríthassa az alkotói küzdelem emberalakító — katartikus? — szerepét. Az önmaga démonait fölidéző, azokkal mérköző, azoknak fölébe kerekedő tevékenység értékét. Camus ugyan másképpen érez, az ő leírása szerint sem valamilyen különleges kódolásnak az igénye szorít azonban tollat a kezébe, s nem is valamilyen szorosabb értelemben vett üzenetnek a megfogalmazódása: „a fogantatás pillanatai jelentik az örömet, azok a másodpercek, amikor megmutatkozik előttem a téma, amikor a mű szerkezete kirajzolódik a hirtelen látnokivá váló érzékenység előtt, azok a gyönyörűséges pillanatok, amikor a képzelet egybeolvad az értelemmel...”

Milyen alapon tételezhetnénk föl, hogy az idézett írók és társaik egytől egyig tévedtek volna? Hogy művészi tevékenységük lényege mégsem állna másban, mint hír-értékű közlemények kódolási eljárásának kiválasztásában és elvégzésében. (Bármilyen érdekesek legyenek is máskülönben ezek a jelkulcsok.) „Én már csak azért is dolgozom — írja naplójegyzeteiben a depresszióval küzdő Illyés —, hogy ne essem kétségbe.” „Még jó, hogy vannak jambusok, / És van mibe belefogóznom” — veszi észre mintegy „menet közben” a *Szürkület* sorait formálva József Attila. Ír tehát még akkor is, mikor már csak különös művészi öngerjesztéssel tud tárgyat — „üzennivalót”? — találni. Ír a — hiányról — egyszerre az „üzennivaló” hiányáról és valamilyen egyetemes hiányról. Ír magáról az írásról is: annak tárgyként megragadható mozzanatairól. Ha tehát mást nem talál, akkor magát *a semmit* foglalja versbe: a semmiből mint művészi tárgyból alkot — a nyelv anyagszerű elemeinek felhasználásával — *valamit*. Leírva különös bűvészmutatványának egyes fázisait is; úgy, ahogy azok egymást követik:

*Íme, itt a költeményem.
Ez a második sora.
K betűkkel szól keményen
címe: „Költőnk és Kora”.
Úgy szállong a semmi benne,
mintha valaminek lenne
a pora.
Úgy szállong a semmi benne,
mint valami...*

Igen: azért, hogy alkot, hogy létrehoz *valamit*, tevékenységének folyamatában maga az író is megváltozik. Tevékenységének előidézői is különösek lehetnek, és lehet, hogy ezeken kell azután úrrá lennie: „Úr a lelkem. Az anyához, / a nagy Úrhöz szállna, fönn. / Mint léggömböt kosarához, a testemhez kötözöm. / Nem való ez, nem is álom. / Úgy nevezik: szublimálom / ösztönöm.” Más szóval nem azért tagadja a semmit, hogy kész üzeneteket ír át egy megszokott jelrendszerből egy szokatlanabbba, amelyik érdekesebbnek mutatkozik annál. Sokkal több megy végbe. Mert a szónak megvan ugyan a jelszerűsége is, mégis sokkal több a puszta jelnél. „Maná'-ja, varázsereje” is van a szónak — vallotta egy helyütt József Attila, máskor pedig — Vágó Márta

emlékezik erre vissza — ennek az érzékelhető *tárgyszerűségéről* beszélt: „Veszem a szót, földobom a levegőbe, ott szétesik és újra megfogom, és akkor valami más”. Megint máskor — versének tanúsága szerint — éppenséggel úgy látta, hogy úgy is tud viselkedni a szó, mint valamilyen eszköz; mint amilyen eszköz; a föld megmunkálásában részt vevő „eke és ásó”. Mint közvetítő tényező élő, érző lényeknek a kapcsolatában: „mint csecsemőnek a mosoly, veregetés a lónak” (*Falu*). — Illyés egyik önmagára — párizsi évére — visszatekintő, elemző-bölcseledő vallomása mintha egyenesen elébe futna a beszédtelemélet tudományos kijelentéseinek, mikor így fogalmaz: „A szónak hatalma van, ezt az élet minden nagy pillanatában tudjuk. Eppúgy él ezzel az ember a születésnél, amikor valakire egyszerűen rámondjuk, hogy „Erzsébet” vagy „László”, s attól fogva egy életen át, ha akarja, ha nem, erre a szóra fog figyelmeztetni, mint a halálnál, amidőn a hangosan kimondott „vége szegénynek” végez igazából a megboldogulttal. Az egyházak igen helyes ösztönnel mondatnak az oltár előtt egy-egy igent. Ez az igazi pecsét és kapocs. Az egész mátkaság, a szerelem egész mámorító korszaka nem egyéb, mint készülődés erre a szóra. A szóra s nem a tetre. A szerelemben a lélek megoldása s nem a csaták megoldása a nagy próba. Vannak férfiak, akik előbb megcsókolnak valakit, mintsem hogy kinyögjék, hogy szeretnék megcsókolni, s vannak nők, akik hamarabb odaadják testüket, mint a szót, hogy „szeretlek”, s végül seregestül vannak férfiak is, nők is, akik előbb lépnek szerelmi, mint tegez, vagyis kedvük szerinti beszélő viszonyba. A szónak ma is pontosan olyan teremtő ereje van, mint a *Kalevala* hőseinek szájában, akik egy-egy jól sikerült mondattal derékig süllyesztették egymást az anyaföldbe. Az emberek elfeledték, hogy minden érdemes élet ott kezdődik, ahol az ige valóban testté lehet. Az ételcsinálók, a szerelmesek ösztöneik alján még emlékeznek erre. Ezért szoronganak, rettegnek a szó előtt, s várják tőle az üdvösséget.” „A szavak — az a lehetséges négy-öt szó — mozdíthatatlan sziklák gyanánt hevernek előttem” — idézi föl ifjúkori szerelme egy sorsdöntő mozzanatának fájdalmas elmaradását. Megkülönböztetve eszme-futtatásában a *kimondott* szó arculatát a *leírtétől*: „A betű megfagy, megkövesül... a szó... úgy marad meg, hogy kicsírázik, nő, mint a rozs és megsokszorozódik. A betűnek kő kell; a szó a növényi lét rokona”.

Jól tudjuk: a költői művekben évszázadok óta *leírják*: — betűk változtathatatlan alakjába rögzítik a szavakat. De azért teszik ezt, hogy bárki újra és újra hangalakba — hangzó beszédbe — eleveníthesse őket.

A költészet egyszerre írás és beszéd.

Igen: a „transzformálások”-nak, az egyik jelrendszerből a másikba való átkódolásoknak a száma (vagy ezek mértéke) csak egyik tényezője lehet a művészetnek. Nincs ez másképp az irodalom esetében sem. „Most tél van, és csönd, és hó, és halál” — ennél sokszorta transzformáltabb sorok esnek ki percekben belül az emlékezetünkben, míg az *Előszó* csupaszon tényszerű összegezésének különös súlyú szavaitól hiába akarnának megszabadulni.

*

Vagy talán csak látszólag olyan egyszerű Vörösmartynek ez a könnyörtelen kijelentéssorozata — éppen látszólagos egyszerűségében rejlenék a bonyolultsága? Akárhogy van is, a teljesen kommunikációs alapsémára épült

műelmélet mindeddig önmaga megalapozásával is adós maradt. Annak a kérdésnek a fölvetésével is, hogy vajon *mi szüksége volt az emberiségnek az irodalomra, miért hozta azt létre valamikor emberré válása folyamán, és miért vesz tollat a kezébe „ma”* — az időfolyamat mindenkori „most”-jaiban — Kis Péter és Nagy János, Kemény Zsigmond és Németh László, Dosztojevszkij és Faulkner. Pedig sokszor érezte már úgy a versek vagy regények írója, hogy jó volna elmenekülni a feladat elől, jó lenne megszabadulni „az írás ördögé”-től, letéve a tollat. „Amikor verset ír az ember, / nem-írni volna jó” — írta például egy ízben József Attila. Mi sugallta ennél a kísértésnél többnyire mégis nagyobb, azt többnyire legyőzni tudó erővel — az ő számára is, de másoknak is — „Szükséges, hogy vers írassék, különben meggörbülne a világ gyémánt-tengelye”?

Mert azzal tisztában vagyunk, hogy az ismerettrögzítés-továbbítás műveleteinek kódokkal operáló berendezéseit a kívülről beléjük táplált energiák működtetik. (Azt a célt szolgálva, hogy feladatokat oldjanak meg létrehozóik és energiaszolgáltatóik számára.) Aligha van szükségünk tüzetesebb lélektani vizsgálódásokra ahhoz, hogy legalább annyit meg tudjunk állapítani: az írói alkotásnak mások az indítékai, nem merőben kívülről jönnek. Ha nem magában az alkotóban halmozódtak valamiért föl az írásra készítő, azt kikényszeríteni tudó energiák, akkor kell, hogy valami legalább kárpótlást ígérjen írójuk számára, sokszor kínos-gyötrelmes felhasználásukért.

Olyan alkalmakkor, amikor sok ezer évvel ezelőtt az ember alakítani kezdte a maga füst- és dobjeleinek különböző rendszereit — barlangfalakra rajzolt pontjainak, vonásainak, színfoltjainak, primitív vonalrendszerének a mintájára, azért, hogy ne csak az idő múlásából adódó felejtések veszélyét hártsa el, hanem a térbeli korlátokat is — akkor valami másra vállalkozott, nem művészi alkotásra. Akkor nem ennek az alkotva önmagát formáló művészi tevékenységnek vetette meg az alapjait, hanem valóban hiányolt *ismeretek továbbításának* az eszközein munkálkodott. „Technikai” vonatkozásban is: messzire hangzó öblös dobok és erős dobverők, jól elkülöníthető füstcsíkok kialakítására törekedve. Szellemileg is: jól értelmezhető — egyértelmű! — jeljelentés-viszonylatoknak a létrehozásán munkálkodva. Közben talán gyönyörködve ennek a „csodá”-jában is, mégis: mindenekelőtt józan fővel. Az író, a művész nem így mérkőzik a térrel és az idővel. Az írói tevékenység nem itt lelheti meg a maga őseit, inkább más tényezőkkel tart kapcsolatokat. A hangot követelő kín jajdulásaival, az újtára lelni próbáló öröm ujjongásaival, a gyűlölet és a szeretet, a szorongás és a tőle való megszabadulás hangot-geisztust kívánó élményeivel, a világba illeszkedés ritmusának kialakításával. Az életet biztosító győzelemszerzések erőfelfokozásaival. Nem csupán a közvetlen, „romantikus” szenvedélykitörések irodalma ad erre példát. Móricz *Hét krajcárját* szerzője második, Németh László *Gyászát* első gyermeke halálának az élményétől nem lehet elválasztani: ezek mozdították a kezüket írásra — más élmény-készítésekkel egybejátszva. Akár a szorongásaitól akar megszabadulni, akár kavargó gondolatelemeinek akar rendezett (vagy képzetetének szabad) kibontakozási formát adni az író, akár a másként elmúló benyomásokat akarja kiemelni a változások mindennapiságának a törvényei alól: azért ír, hogy *megváltozzék általa az a viszony, amely őt külső világához kapcsolja*. S azért, hogy így ő maga is megváltozzék valahogyan: „ha megkérdeznék, ... hogy mit is »akartam mondani« egy-egy versemmel, azt válaszolom, hogy nem *mondani*,

hanem *csinálni* akartam valamit, s a *csinálás* szándéka akarta azt, amit végül is *mondtam*” — mondta erről fél századdal ezelőtt Paul Valéry.

A *csinálás*: tevékenység. A valamit *megcsinálás* ennek sajátos változata. S talán nemcsak az építész, az iparművész, vagy a márványt munkába vevő szobrászt hajthatják a *valamit létrehozás* késztetései, hanem alkalmanként az író is. Akkor sincs ez másként, ha a „*csinálás*” történetében intenzív létértelmezéseket foglal magában.

*

*Csomagodat ne bontsd ki,
ha véginségre jutsz.
Azért véredet ontsd ki,
amiért sírni tudsz.*

Egy hideg fényű tavaszi délelőttön jutott eszedbe — ötvennégyben? ötvenötben? — József Attila *Biztatójának* ez az indítása. A még nem teljes szélességében elkészült Árpád hidon mentél a Duna fölött, szél borzolta-hullámoztatta a vizet, s te hónapok óta hiába kerestél állást és egyáltalán: helyet magadnak egy olyan társadalmi rendnek a szerkezetében, amelyet görcsös erőfeszítéssel próbáltál meg emberre szabottnak látni. És elfogyni érezted energiádat: valahogy minden *üres lett* számodra. Milyen logikai okfejtésnek az „üzenete” tudott volna akkor hozzád eljutni, miféle érvek egymásba illése iránt ne mutatkoztál volna akkor közömbösnek? Egymásba oldódó szavaknak fedezted föl váratlanul a ringató dallamát, ezt vitted magaddal kóborlásodban, újból és újból átengedve magadon, újra és újra átvéve valamennyit tragikus játékosságuk energiáinak elrendeződéséből:

*A késő fordulású
 eget még nézheted,
 te lassú jajdulású,
 alkosd meg végzeted.*

Igen: közvetlen szerepüket nézve végtelenül sokfélék lehetnek az irodalmi művek, ezek sorában azonban csak egy lehet a hírközlésé, az ismeretek továbbadásáé. Még azt is jól tudjuk, hogy a kommunikatív alapviszony két tagjából is sokszor hiányzik a művek írása során az egyik. Ahogy a semmiből témát, ahhoz hasonlóan terem magából ilyenkor a megszólításból megszólítottat az író, anélkül folytatva „párbeszédet” önmagával, hogy közben válaszra számítana. „Tejfoggal kőbe mért haraptál? / Mért siettél, ha elmaradtál? / Végre mi kellett volna, mondd?”

Lehetne egyáltalán igazi választ találni ilyen kérdésekre?

Korábban, kamasz fővel Raszkolnyikov alakjával szembesülve is fölerősített energiáknak lettél a küzdőterévé. Gőgös felsőbbrendűség-érzések éledtek benned és gyilkos indulatok szabadultak rá a játékos-jelképes képzeleti cselekvések pályáira, olyan erővel, hogy végül azután csődbe vivésüket is kikerülhetetlenül tudomásul kelljen vened. Ettől persze még nem tűntek el nyom nélkül ezek az érzések és indulatok, „csak” éppen átalakultak valami mássá. Ki is bontakoztak — és el is idegenítődtek tőled. „Nem való ez, nem is álom. Úgy nevezik:

szublimálom ösztönöm” — idézted az előbb József Attila szavait: „beoltódtál” velük, majd részben meg is tisztultál tőlük. Eltörölni nem tudva ugyan az oltás sérelmét, de gazdagodva egyfajta immunitásnak a lelki tényezőivel. Nem *hír-értékű* üzenetet kaptál a múlt század írójától, hanem téged befolyása alá vonó *felhívást*. Mint valamikor az avatási szertartás előtt álló, a passiójáték szemléelője, vagy a táncos-énekes előadás közönsége: *te is vegyél részt* valamiképpen abban a különös törvények szerint fölépített játékban, amely azért tartósan is át tud formálni, túl a játék keretein, ennek tér- és időhatárain.

Most már persze — saját korodban, felnőttként — anélkül „szállsz be” az író által kínált „játékba”, hogy akár egy percre is teljesen elfelejtenéd: külön szabályok szerint veszel csak részt mindenben, talán már túlságosan is jól. Tudod: arra is szükséged lesz, hogy majd ki tudj belőle lépni és közben még kívülről szemlélned is kell ezt a „játékot”. Mégis: személyiséget próbára tevő cselekvések voltak és vannak a műalkotásban és műbefogadásban egyaránt — ha nem is egyazon jelleggel, ha nem is mindig ugyanolyan mértékben.

Ezért is vonzódtál a sterilen szemiotikai-kommunikáció-elméleti alapozású elméleteknél sokkal inkább az olyanokhoz, amelyek nyíltan vagy rejtettebben megvallották, hogy a versnek, a regénynek vagy a festménynek döntően *lelki hatást* tulajdonítanak. Mégpedig bonyolult lelki hatást — hatásokat. Ezért vállaltad a megkésett romantikusság gyanúját is — ezért igyekeztél tanulni a negyvenes években föllendülő angol—amerikai új kritikai iskolától, mely a személyiség magvát óvó — gazdagító tényezőt keresett az irodalomban. (Vagy a velük rokon chicagói neoarisztoteliánusoktól, akik a katarzis szerepének újrazivizsgálására vállalkoztak.) És azoktól is, akik Freud és Jung nyomán a tudat és a tudattalan küzdelmét látják az irodalomban megvalósulni, vagy azt kutatják, hogy kapcsolódhat be egy-egy mű által a ma személyisége akár a legősibb múlt szövedékének is a rendszerébe: földézett tárgyak, helyzet- és cselekménysémák segítségével. A hazájában évtizedeken át elhallgattatott orosz pszichológusnak, Vigotszkijnak a gondolataira is ezért figyeltél föl — pedig ő egészen más alapokról indult ki. De ő is a személyiség magvának erősítését és kibontakoztatását látta elsősorban a művész tevékenységében. Leginkább ez az a szerep, melynek lényege valamiképpen az alkotásban van: abban a tevékenységben, mellyel az ember létrehoz valamit, ami fontos önmaga számára. Sokkal inkább ebben, mint az értelemmel birtokba vevés, vagy éppen a hírközlés-hírfelvetés eredményében.

*

„Aszemélyiség magva...” — Mintha világosan tudnád, hogy mi ez valójában.

Légy őszinte: egy fokkal határozottabb tudomásod van arról, hogy a negyvenes években delelőjére jutott angol-amerikai kritikai irányzat erősen konzervatív — valamikor biztos, hogy úgy is fogalmaztál volna, hogy retrográd — társadalmi alapoknak a talajából nőtt ki. Ebből is adódik, hogy nem fejlődésképeességében, sokkal inkább valamilyen elzárkózó önmagát-megőrzésben kereste az emberi lélek főbb értékeit. Mégis a magadéval rokonnak tudod elfogadni álláspontjukat, már csak azért is, mert egzisztencialistáknál és jobb marxistáknál is megfogalmazódott — persze, más-más hangsúlyokkal — az a vélemény, hogy *van* önmegvalósítás, ön-létrehozás, és mivel általános törvények szerint létezik, meg is érdemli, vagy éppen megköveli, hogy

törekedjünk a realizálására. Csak te már éppen úgy látod ezek nyomán, hogy fontos szerep juthat az önmegvalósításban a részleges változásoknak — akár ezek sokaságának is. *Lehetőségek valóra váltásának változássorozatában.* Hogy nem csak arra van lehetőség, hogy a külvilágtól elzárkózva őrizd valamiképpen személyiségednek a magvát, hanem — legalábbis kedvező viszonyok között — arra is, hogy a külvilággal élő kapcsolatban, azt részben a magadévá téve csiráztasd ki, így segítsd „önlétre bontakozni” a megőrzött magot.

S a „lelki energiák” működésének keresése? Nem a romantika (vagy esetleg a „századunkbeli romantika”: az expresszionizmus) szemléletéhez kötődsz ebben? Egy immár nagyon is kevésbé romantikus korban?

De hát nem csak az „ott essem el én a harc mezején” élményének lényegét bajos ismeretelméleti-informatikai vonatkozásban megértetni, nemcsak a „legyek hárfá, mint hárfád a vadon” fohászzkodásának sodrásában — vagy a „Mérget! Revolvért! Gyorsvonalat elé!” yers indulatkitöréseiben lehet a mozgás, a változtatás tényezőit fölismerni.

Vonatfüty.

Helyet, értelmes szerepet, a létbe fogódzás lehetőségeit keresve jártad a várost, mikor a Keleti pályaudvar környékén egyszer csak úgy érezted, hogy meg tudsz valamit fogni ennek a végletesen egyszerűnek látszó József Attila-sornak a jelentéséből.

(Ekkor dőlt el, hogy ebben a szakmában maradsz?)

Innentől kerested gyakrabban a pályaudvarok környékét, jártad a külvárosok utcáinak lépésbotlasztó környezetét, fürkészted „beomló” árnyak, széltől zörrentett bádoglemezek, alattomban a kabát alá bekúszó hidegek, magános fénypontok, bizonytalan emberi hangtöredékek világát. S ami védett kisgyerekkorodtól éveken át csak szorongató idegenségélményével taszított, annak módosuló benyomásai találtak benned József Attila- és Derkovits-művek újraélésének „energiái”-val, hogy mindez azután valamilyen új lelki minőséggé lényegüljön át. Elhasznált, kezdetüktől merev tárgyak, dolgok kerültek át valamilyen másfajta létezési szférába, s emberi vonatkozások sokaságának hordozóiként, megszerkesztett egésznek a részeivé válva — azt mondhatod — maguk is humanizálódtak valamiképpen számodra.

Ez is történet volt, *átalakulás*, amelyben lelki *energiáknak* kellett működniük. A megváltása nélkül kiszikkadásnak kitett személyiség megszilárdítását szolgálva.

Rilke egy némán álló márvány torzót szemlélve hallotta meg a neki is szóló „Változtasd meg élted!” parancsát — a maguk visszafogottságában feszültségrendszerekké szerkesztett szonettjei mások számára is cselekvő, energiákat átrendező válaszokat rejtenek a lét kihívásaira.

Es mert ilyen cselekvésekre figyelő művészetfelfogást éreztél leginkább a magadénak, ezért láttad indokoltnak azt is, hogy ha másvalaki — mint amilyen korunk egyik méltán elismert gondolkodója, a hermeneutikát megújító Gadamer — elsősorban igazságtartalmakat keres a művészi alkotásokban, akkor ezeket a különös igazságokat ne a tényközlések igazságaival mérje össze, s egy-egy regénynek, drámának vagy zeneműnek a „jelentését” se az olyanokkal, amelyek hírközlésekbe foglalhatók lennének. Vagy pedig, ha valaki a maga filozófiájából

kiindulva mégis „nyelvet” lát a versben és az épületben, akkor ne az „ $a+b=c$ ”-típusú megfogalmazások kristálytisztá — és kristályszerűen élettelen — rendszerében keresse az ilyen nyelv alapját. (Olyan típusú közlési eljárást, amelyet hiánytalanul „át lehet kódolni” egy másik jelrendszerbe.) Inkább valahogy úgy járjon el, ahogy az idézett gondolkodó is teszi, mikor olyan sajátos hang- és betűfelhasználási eljárást lát a nyelvben, mely az ember egész érző-értékelő rendszerétől befolyásolt szellemiségének is — valamilyen élő, hatása alá vonó mozgatóerőnek, sajátos emberi szemléleteknek —, megnyilatkozási formát tud adni.

Olyan szemléletmódoknak, melyek a cselekvést megelőző beállítódásokat kialakítják.

Elismerted Ingarden élesszemű, szigorúan logikus műréteg-elemzéseinek értékeit — ha néhol vitáztál is velük —, ezeknél a pontosságra törő elemzéseknél azonban nem kevésbé talátlad fontosnak azokat a gondolatait, melyeket az irodalmi alkotások lényegéről szólva fogalmazott meg. Váratlanul elhagyva a struktúraleírásnál alkalmazott szikáran tudományos hangnemet:

„Az élet, ha szabad így mondani, 'értelem nélkül' folyik tova, szürkén és jelentés nélkül... S aztán eljön egy nap — mint valami váratlan kegy —, amikor talán észrevehetetlen és figyelmen kívül hagyott, s rendszerint rejtett okokból bekövetkezik egy 'esemény', amely azt a leírhatatlan atmoszférát bocsátja ránk és környezetünkre. S mindegy, hogy ennek az atmoszférának milyen sajátos minősége van, szörnyű vagy az önfeledtségig magával ragadó, ez az, ami fénylő, ezerszínű pompáként elkülönül a hétköznapok szürkéségétől, s az illető eseményt életünk egyik csúcspontjává avatja... Ezek az időnként megnyilvánuló, metafizikai minőségek' — így fogjuk őket nevezni — azok, amelyek az életnek élményértéket kölcsönöznek, s amelyeknek konkrét megnyilvánulása után titkos vágy él bennünk minden cselekedetünk mögött... Akkor tudjuk őket a legközvetlenebbül megpillantani, ...ha... egyszerűen lenyűgöznek bennünket... szemlélésük közben és realizálódásuk által a lét ősalapjaihoz ereszkedünk alá... A reális életben... nagyon ritkák az olyan szituációk, amelyekben metafizikai minőségek realizálódnak... De ha eljön az óra, amelyben valósággá válnak, akkor... tulajdon mivoltukban túl hatalmasak számunkra, lenyűgöznek és letaglózhatnak bennünket. Nincs erőnk és úgyszólván nincs időnk ahhoz, hogy szemlélődve elmerüljünk bennük; és épp ez a szemlélődő elmerülés az, ami után kiirthatatlan vágy él bennünk, bármi legyen is ennek az oka... S a művészet épp ezt tudja — legalábbis kicsinyítve és visszfényben — biztosítani számunkra, amit a reális életben nem érhetünk el...”

Pilinszky János „kegyelmi pillanat”-okról szólt, Lukács és Hartmann a nembeli, illetve az egyetemes emberlétre ébredés különös perceiről.

Talán mind ugyanazt közelítik, csak más pontokról kiindulva. Más fogalomkészlettel és más szóhasználattal.

Ha a magadévá teszed egy olyan gondolati vonulatnak a lényegét, amelynek korai szakaszán Schillernek az esztétikai alapvetéseivel találkozol, századunkban pedig többek között a holland Huizingának és egyes pszichológusoknak a nézeteivel, akkor a „szemlélődő elmerülés” és a „kicsinyítve” megjelölés, illetve minősítés mellé odaillőnek tarthatod a *játékos azonosulás* kifejezést is. Akár napjaink egyik legrangosabb irodalombölcselejtőjének, R. Jaussnak a szavai alapján is — aki a hermeneutikai kapcsolatteremtésben is a külső szemlélés és az azonosuló „belehelyezkedés” rugalmas egymásba játszására ismert.

*

Nem veszed azért észre magadon az öregedés árulkodó jeleit? Igaz, időnként a legújabb kutatókra is hivatkozol, valahogy mégiscsak egyre a régi nótát fújod. Nehezedre esik megpróbálni a lépéstartást napjaiddal. Olyan személyiségeknek a szemével nézed a művészeteket, akik egyetemes létösszefüggésekben akarják föllelni a helyüket. Így vizsgálod az irodalmat is — egy olyan korszakban, melyben már évtizedek óta a személyiség széteséséről vagy éppen ennek eltűnéséről beszélnek szakmád fiatalabb, rangos képviselői. Hiszen „halálra ráadásul” kapott, „talált tárgyként” kezelhető életutak megnyilatkozási formáival kell nap mint nap szembesülniük. Olyan magatartások kifejeződéseivel, melyeknek magadévá tevéséhez nem annyira életenergiákkal való feltöltődésre, mint inkább arra a hűvös pontosságra van szükség, mely ezeknek a „talált tárgyak”-nak a tőlük idegen anyagoktól való „megtisztításá”-hoz segíthet hozzá.

A hitet nem ismerés könnyedén elegáns játékoságáról sem mondhatod, hogy idegen lenne saját korodtól — föltéve, hogy nem tolod vissza a múltba „saját korod”-nak a határvonalait. Nem jött el még annak az ideje, hogy többet törődj már a jövővel, és kevesebbet a múlttal?

Függetlenül attól, hogy ez a jövő még a te számodra is jelenné fog-e igazán válni?

*

„Ki viszi át — fogában tartva — a szerelmet a túlsó partra?”

A kérdés ismerős — az elkoptatásig menően sokszor idézték. *Tegnap* fogalmazták meg. Valóban létező határhelyzetben: ilyen tekintetben tehát reális helyzetfölismeréssel, respektust kívánó tartással. De azért korántsem mindenben reális „terepismeretek” birtokában.

Már ami a határral elválasztott területek milyenségét illeti.

Abban a tekintetben persze reális ez a helyzetlátás, hogy egy természetközeli, ösztönösebb, egyszerűbb összefüggéseket kínáló világ mostani napjainkban (napjainkban *is*) szemben áll egy olyanal, amelyekben sokkal inkább a technikai civilizációnak, az összetett gondolatiságnak, az elidegenedésnek, a disszonanciák tudatosításának jut fontos szerep. Azok a zseniális megállapítások, melyek jó másfélszáz évvel ezelőtt Schiller egy másik esszéjében fogalmazódtak meg — úgymond „a naiv és a szentimentális költészet” kapcsán —, a lényegét illetően szintén egy ilyen kettősségnek a rendszerét vázolták föl. A mi századunkban igazában már csak végleteesebbé lett ez a kettősség: a régi az idő még messzibb rétegeivel teremtett kapcsolatokat — néha akár az ember-lét kialakulásának a határvonalait is feszegetve —, a modern technika és tudatosság pedig a vele ellentétes irányú jellegzetességeket fokozta föl. Különösen a „harmadik világ” érintkezeti-ütközteti egymással ezeket a pólusokként egymást taszító rendszereket, ettől azonban még másutt is elnyerheti ez az élmény a maga művészi megfogalmazását. Kelet- vagy Kelet-Közép-Európának azokban az országaiban, melyekben a legjobbak már sok százada magas szellemi szintre jutottak, miközben a környezetükben még nem sorvadtak el mindenütt az ősi szellemi hagyományok, néha csúcsteljesítmények is születtek ebből az élményegyüttesből. A zárt falu közösségéből indult Nagy László mitikus fehér-ló-ősanya alakja is nagyerejű versben lép elénk, amint „a barbárok síkjai”-nak mezőiről Le Corbusier „beton küllő”-jú Európájában, ennek csonthideg oszlopai között menti meg új veszélyektől fenyegetett fiát. (Azáltal, hogy a tengert is szóra bírva magához szelidíti a létezés új tényezőit.)

Szarvas-énekében Juhász Ferenc még félelmetesebbnek, de még igézőbbnek is festi azt a kaput, mely egy világokat egymástól elválasztó határon nyújt betekintést a titkok ijesztően gazdag együttesébe. Az előbb ósanyaként egekkel pörlekedő, majd biblikus gyöngédséggel szóló, végül esendően könyörgő anya Juhász versében viszont tragikus módon elveszíti életóvó hatalmát, hogy csak a halál mindent-feloldásában tudja majd helyreállítani valamilyen ósharmónia elemeinek a rendjét.

Katartikus erejű, a jelent ősi időtávlatokkal összekötő mű született itt — ismerte föl az angol költő és irodalmár, Auden is.

Igaz, más ez a határvonal — kapu, vagy inkább ellentétes partokat egymástól elválasztó folyó? —, mint az, amelyiket egy *rosszabb* és egy *várt jobb* világnak a választóvonalán vélték sokan fölismerni — többek között azok a költők is, akikre az előbb hivatkoztál. (Erről a másíkról Illyés szövegével később, kiszáradt torokkal ébresztve valóra az álmokba feledkezettek: „Hisz nem mentünk át a kapun... Ezt is tudod.”) Kettősségükkel mégis összefüggnek valahogy egymással. Csak nagyobbbrészt eltérő értékminősítések kísérik a különböző ellentétpárok részeit.

Másfélszáz évvel ezelőtt a fiatal Marx úgy látta, hogy egy szükségszerűen létrejövő új társadalmi rend föl fogja majd oldani ember és ember, ember és természet, ember és tárgyi világ sokszor kínzó ellentéteit, és lehetővé teszi az emberi személyiség kibontakozását, melyet korábban meggátolt vagy eltorzított a társadalmi formák törvényszerű átalakulása. Az ő tanításai a századforduló tájékán össze tudtak találkozni, sőt hosszabb-rövidebb ideig össze is tudtak kötődni másfajta megújuláshitekkel — néha akár nagyon más természetűekkel is. A mindent megváltó szeretet álmával is, akár a kiteljesedést követelő felsőbb rendű emberség megszállottságával. A háború poklának mélybugyrai hozták létre az ötvöződések legmagasabb hőfokú olvasztótégelyeit: a forradalmak kataklizmáit.

Különböző, nem föltétlenül tartós öntvényeket adva eredményül.

Az újabbháborús megrázkódtatások nyomán még az erőszakkal fölérősített kommunista mozgalom is föl tudott szítani új hiteket, egyéneken és egyes rétegeken — ha csak múltó évekre is.

Nem volt független ettől Nagy László és Juhász Ferenc teljesemberigénye sem. Még azokban a későbbi években sem, melyekben ők már egyértelműen szembefordultak azzal a *gyakorlattal*, mely hirdetett eszméiktől olyan végletesen eltérő rendet kényszerített az emberekre. Amikor ők már semmiképpen nem dicsérték, hanem éppenséggel elsiratták hitük nevében a meggyalázottnak érzett mozgalmat, az ennek nevében elgyötört tágabb emberi közösséget.

*Árva nép, pusztá ország, ki fog majd téged méltón elsíratni?
Galambok, sasok, gödölyék, titeket ki fog elsíratni?
Ó, vassal átvert szívűek, ki fog titeket elsíratni?
Kő-csülköktől zúzott venyigék, ki tud titeket elsíratni?*

...

*Hadunk kardhegybe döntve, hitünk lealázva, földünk bevetetlen,
fölmagzik a növényi gonoszság eres, borzas levelekkel kövören,
gyomok és indák, tüskék és nádak bozontos sűrű gyökerében
kering a fájdalom, s szívárog szét a reszkető levelekben.*

Ady *Krónikás ének*ben jajongta el a háború poklába bódult Európa kínjait, Juhász — aligha függetlenül a *Mahruh veszését* gyászoló Weörestől, de Ady táj- és történelem-ihletésének örökségét is a magáévá téve — Dózsa-korabeli vándorénekesének szavaival gyászolta-panaszolta az ötvenes évek Magyarországnak végtelenen eltorzított társadalomformálását.

*

Hm. Ady.

Megint óbelé botlottál.

Tanítod ma is, szereted is tanítani. Persze, kritikusabban nézed, mint ahogy ezt régmúlt éveid mítoszteremtő (és más mítoszokat széjjelromboló) időszakában tetted, megtagadni azonban bizonyára nem fogod már, akárhány évod legyen is hátra. (Legföljebb valahogy más versei lettek igazán fontosakká számodra, az „akkoriak” egy része helyett. Az *Elbocsátó szép üzenet* kijózanuló fősége, a *Véresre zúzott homlokkal* valóra ocsúdásának esendő tétovasága, Az *Idő rostájában* ítélő szigora, *Ézsaiás könyvének margójára* írt sorainak biblikus vádbeszéde. Nem a *Duna vallomásának* misztikus tragikum-sugallása, még kevésbé a mindent egy lapra föltevő társadalomformálás istenkísértő merészsége.

Mikor is történt, hogy utoljára érezted úgy: a tragikus látású forradalmár szól hozzád?

Húsz éve is elmúlt már ennek. Hatvannyolc augusztusának késői napjai voltak. Pilinszky halk, kristályos tisztasággal ítélő szavait hallottad a képernyő felől, arról, hogy Auschwitz tényében nem az a legszonyosabb, hogy megtörtént, hanem az, hogy bármikor újra megtörténhet. Lánctalpak zörömböltek eközben a prágai utcaköveken: a te hazadéi is. (Akkor is „ott” voltak, ha „fizikai útjukon” korábban állította meg őket a kapott parancs.) Te bógtél, mint egy kölyök, és a *Magyar jakobinus daláért* vetted le a polcra Ady kötetét. (Miért is kellett a szemeddel is látni a sorokat, amelyeket betéve tudtál?) „Vajon fölébred valahára a szolganépek Bábae?” — kérdezted újból az ő szavával, szembesülve annak ostobán mitikus tényével, hogy megint csak nem tudott cselekvéssé érlelődni „magyar, oláh, szláv bánat” közössége. Bógtél, és közben rá kellett jönnöd arra is, hogy valahol, valahogy még mindig hinni próbáltál, akkor is, ha nem tudtál róla — önmagad ellenére is. (Éveken át vallottad már, hogy ötvenhat—ötvenhét szégyenében erkölcsileg végképp megbukott az egykor sokat ígérő mozgalom, nem szabad többé félig sem a soraiba állni, és most néhány hónapig — magad elöl is titkoltan? — azt remélted, hogy megcáfol a történelem. Augusztus utolsó napjaiban saját ítéleted történelmi újraigazolásának gyalázatát is elsirattad.)

Ady tragikus forradalmiságának szavaiból egyértelműen a tragikum elemei lettek ekkor számodra hangsúlyosakká, mégis kiegészítették még egymást a két költő szavai: a radikális néptribuné és a keresztény-egzisztencialista hittevő. Ez a forradalmi hang azonban többször nem vert már benned élő visszhangot.

És aligha csak magad voltál így.

Illyés Gyula inkább Párizs felől nézte hatvannyolcat, nem véletlen azonban, hogy ugyanez az évet emelte ki ő is alakuló mítoszrendszerének egyik sarokpontjaként:

Mária hava, Páris,
1968, de éppúgy
1848 — fructidor! — vagy
1789 vagy —
lehetett volna amiképp
a fecske fölírta az égre?

...
Egy fecske nem csinált tavaszt, de
az első falevél a ház fölött
cikázva sárgán, mint a
már repülőről leszórt hadparancsok,
az első falevél azonnal
megcsinálta az őszt,
a véglegest,
az általános visszavonulással...

Aligha véletlen, hogy a posztmodern kutatói közül többen ezzel az évvel hozzák kapcsolatba egy — korszakot jellemző? — újekletikus szemléletmódnak az elterjedését. („Azzal, hogy Nyugaton diadalmaskodott a fogyasztói társadalom, Keleten pedig a bürokratikus államkapitalizmus, ... modern építészetünk számára nemigen maradt fölemelő társadalmi tartalom, amit szimbolizáljon” — fogalmaz az irányzat egyik elméletírója, az építész Jenks is. Évszámot ugyan nem említve, főként mégis erre az időszakra vonatkoztatható érvénnyel.) A szocialista eszmék humánus magvából és ősi vágyak továbbéléséből táplálkozó illúziók — Nagy László, Juhász Ferenc és mások jobb világról szótt álmái — végérvényesen elveszítették talajukat a valós társadalmi mozgások erőterében. Akár a *Menyegző* soraiban megörökített kétoldali fenyegetettségben sem tudott már „a végtelenségbe bevágó szárazföld csőrehegyén” olyan emberpár megjeleni, mely még azért áll ki „arccal a tengernek”, mert magában érezheti egy különös, jövőt jobbitó szövetségnek az erejét: „összeesküdve örökre a jóra, igazra, gyönyörűségre, a legszilajabb álmon is túl a rendre, hogy általunk jönné világra...”

Hatvannyolc után a legmakacsabb hinni akarók számára sem adatott már meg, hogy erkölcsi joggal higgyenek ennek a rendnek — vagy egyáltalán: bármiféle világot újító sorsfordulónak — az eljövételében.

Más társadalmakban sem, még kevésbé a te hazádban. Nemes és nemtelen kísérletezések hosszára nyúló sorozatát követően végérvényesen kellett itt levonni a tanulságokat. A „megjavítható” vagy „az igazi” falanszter délibábjától elbúcsúzva egy részleteiben megjavítható Londonnak az irányában tapogatózhatott vissza az utat kereső értelem.

Már persze azoké, akik egyáltalán hittek valamikor az utópia ködképében.

De szabad volt egyáltalán hinni benne azoknak, akik tollat fogtak, hogy továbbadják meggyőződésüket? Ha egyszer el kellett fordulniok tőle. Döntő, megtagadásra kényszerítő lépéstévesztést követett-e el mindenki, aki valamikor is hitt benne? (Vagy, ha paradox módon: vállalta a hinni merés kényszerét.) Lehet, hogy már azzal is vétettél az értelem tisztas parancsa ellen, hogy utat, célt, példaképet keresve valamikor te is a forradalmi megújulás, egy gyökeresen új rend hirdetői felé fordultál?

Legyen bármilyen nehéz a vallomás, a józan ész arra kényszerít, hogy kimondj végre egy igent.

Igen: mivel „Szüzek voltunk a forradalmak / piros, tüzes, hős nászi ágyán”, álmodtál velük együtt te is „Petőfi szavánál” gyűjtöbbszavakat, az ő tetteinél lázítóbb tetteket, és ezeknek az igazát hirdetted. Hívtad a negyvennyolcénál nagyszerűbb „magyar március”-t, sodortattad magad — bár ha inkább csak a képzelet síkján is — „világot bekapni” készülő; „nyirkos, görbedő atyák”-ból, „édes, sovány leánykák”-ból összeadóva hatalmassá növő „tömeg”-nek a lendületével. Mely egyszerre nagyszerű és félelmetes. És hirdetted te is — mármár valamilyen elragadtatottságnak a szavaival — a merész jobbratörés írói szavakkal erősített hitét: „ez egy szó erejével / Kezdek el újra élni / Hogy rád ismerjek s neveden / Szólítsalak: / Szabadság.”

Es mire nyílt ki ezután a szemed?

Jól tudod.

*...ismét a síkság, ismét a számkivetés,
most szaharai fényözönben.*

Ahogy utóbb Illyés Gyula megírta.

És ha másutt kerestél volna magadnak példaképeket? Politikában is, irodalomban is.

Kiket kellett — kiket lehetett volna egyáltalán választanod? Akiket író-nemzedéktársaid is több joggal választhattak volna, esetleg érvényesebb életművek bontakozásához találva így meg a kellő talajt.

Ha például valamiképpen „a minőség forradalmá”-nak kisközösségeket építő programja kapott volna valahonnan hatalmi fedezetet — a Cseresznyés Mihályok és Margitok utópiája —, akkor ennek milyenek lehetnének a mostanra beért eredményei? Persze, azt mondhatod erre, hogy az ilyen képzelgések édeskeveset mondanak a történelem valóságáról. De ha most már azok között a létezési körülmények között keresed az emberré érés lehetőségeit, melyeket a ténylegesen megélt történelem biztosított neked és nemzedéktársaid számára, akkor biztos lehetsz-e abban, hogy a csöndes visszahúzódás útjait próbálva nem ért volna el — egymást követő évtizedek folyamán — a cinkos együttműködés gerinceket rothasztó kórja? Vagy akkor, ha — másfelé tájékozódva — Zrínyi és Vörösmarty szavaival pörbe szállva inkább világgá futsz innen, akkor mit vihettél volna magaddal, tizennyolc évvel mellé?

Azok sorában, akik a legtisztességesebben, a legteljesebb érvénnyel elfogadható programhoz kötötték magukat, egyetlen férfiben (és nem nemzedéktársadban) ismerheted föl a követést érdemlő példaképet. (Keserű kötelességed bevallani, hogy részben már késve.) Hát igen: őtőle aztán távol állt mindenfajta forradalmi lobogás. De azért az ő alakját is hősi szerepbe kényszerítette idővel a történelem — bár ha komikai elemekkel mégannyira árnyalt-színezett hősiességébe is. Ami szinte a chaplini kisemberek esendőségével ellenpontozza a klasszikus tragédiák emelkedettségét: ahogy hatalmat még egyetlen percig sem gyakorolt államférfiként egymagában képviselte egy brutálisan lerohant ország törvényes rendjét — egyként kiszolgáltatva a jogot nem ismerő fegyverek fenyegetésének és saját megejtő botladozásainak. Távolról ahhoz a kettős veszélyeztetettséghez hasonlítható

Bibó István november eleji alaphelyzete, mely valamikor Babits prófétáját gyötörte, mikor egyik oldalról viharoktól felkorbácsolt tenger hullámtornyai fenyegették, a másíkról egy töklevélnék az elszáradása. Csak míg a *Jónás könyvében* előbb ügybuzgalmának, majd haragjának túlméretezettsége minősítette részben komikussá a hőst, addig az ötvenhatos év őszi eseményeinek zúrzavarában a tragikus és komikus mozzanatokkal egyaránt szembenézó meglett férfi csöndessége is erkölcsi nagyságának a fölismertetését segíti elő. Nem valamilyen látványos cselekvéssorozatnak, hanem egy csöndes polgári-nemzeti köteleességteljesítésnek a hőse volt az ország házában az országot egymagában képviselő miniszter, régi példákat követő hős-voltán azonban ez egy jottányit nem változtat.

Még kevésbé karakteres *személyiség-voltán*.

Igen: még azoknak a többsége is megformált személyiség volt — a dolgok menetébe avatkozást vállaló, célokat maga elé tűző ember —, akik idővel kikényszerítették annak keserves kimondását, hogy kudarcba fulladt a század félelmetes méretű társadalmi kísérlete. (Lehet, hogy az utolsó az emberiség történetében?) Hogy végre szabadon szólhatsz személyiséged széthullásának a veszélyeiről is (vagy inkább feloldódásának a lehetőségeiről?), részben még azt is ilyen személyiségeknek köszönheted. Olyanoknak, akik szembe tudtak fordulni egy megkövesedett renddel, mely épp *a személyiségek tökéletes felörlésének útján* tudott csak uralomra jutni. (Fokról fokra pusztítva el belőlük mindazt, ami nem volt beilleszthető a Rendszer mechanizmusába. Hogy végül a legjobbakban maradjon csak erő ahhoz, hogy legalább megkésve eljajongják önmagukat kereső szavaikat: „Én, én volnék, kit hódító utamra / üres kézzel bocsátott a szegény nép, / de — leglelkét adván — lelkeembe adta / a tisztesség, a tisztaság igényét?”)

Megint az irodalom, a művészetek kérdéseire fordítva a szót: százmilliók számára korod legújabb problémái csak azáltal váltak megközelíthetőkké, hogy a te korodban is voltak olyanok, akik továbbvitték azoknak az örökségét, akik valamikor létrehozták, vagy akik kinnal-gyönyörrel létrejönni kényszerítették a művészeteket. Megindítva egy olyan fejlődést, amely végtelen sok változást foglalhat magában, létének az *alapjait* azonban csak elpusztulása árán adhatja át valami másnak.

Igen: még azokból is, akik a gyakorlat mezőin semmiféle cselekvésnek a vállalásához nem éreztek erőt magukban — kiszolgáltatottan élve meg „vékonyka földi jelenlét”-ük „mutál”-ó remegéseit —, kikényszerítette néha a lét azt a tartást, mely a maga némaságában is *tanúskodni* tud. Ha másképpen nem, akkor egy visszafogottságában is határozott vádbeszédnek a soraiban: „és szólok én, mint éjédon a fa...” Tudjuk, hogy már a legősibb, a pusztá reflex-jajdulásokon túljutó panasz is *valakinek* a nevében formálódott a költészet egyik ősfarmájává. *Valakinek* a megnyilatkozásaként vett részt a művészetek kialakításában.

Való igaz persze az is, hogy nem csaphatod be magad. Jól érzed, hogy egyre nyugtalanabbul inog alattad a talaj, és néha már irigykedve gondolsz azokra, akiknek természetes létformájuk a próteuszi alakváltás, talán legsajátabb nézésük a látásmódcsere, legtermészetesebb lételemük az átalakulások időtlen hullámmozgása. (Nem a változó alkalmakhoz idomulás primitív ügyessége — azon nincs mit irigyelni.) Az egy szerepbe feledkezést medve-nehézkességnek minősítő vagy mint nagyképű pózolás elutasító játékosság könnyedsége a

végtelenre nyitottság szellemét is kifejezheti. A változások sokaságában létezés képessége, a szabadságra törekvés — magad is valold — ugyancsak alaptényezői közé tartozik a művészeteknek.

De ha már egyszer úgy történt, hogy évtizedekkel korábbi döntéseid egymásutánjában *nem ebben* ismerted föl *legsajátabb* önmegvalósításodnak a lehetőségét, akkor ma már aligha vonsz több igazságot az oldaladra, ha merevedő izmokkal próbálsz meg tartást és arculatot váltani. Egy fél évszázad akár egyetlen életben is mérhető, értékelhető darabjává lehet már a történelemnek; ennyit is megélhetsz érvényesen. És ha egyszer nem tagadtad meg — cselekvően — a magad létezésének a *tényét*, akkor nincs rá okod — talán jogod sincs rá —, hogy megtagadd ugyanennek az életnek a *következményeit*. Kövesd inkább az általad megélt történelemszilánk saját logikáját — abban az időben, amely még előtted áll.

Mást más utaknak a logikája kötelez, téged — ha csak teljes cáfolatot nem kaptál vagy adtál rá — a magadé. Talán ennek sem merítetted még ki minden lehetőségét.

*

Megint messzire kanyarodtál.

Honnan is?

Annak próbáltál utána járni, hogy merre húzódnak a történelem „innenső” és „túlpartjai”. De előbbi gondolataidban még inkább csak az egyik: az igazában csak képzeletbeli part kettőssel vetettél számot. A *valamit* létrehozni, folytatni („átvinni”) akarás eltökéltségében ismerve föl azokat az erőket, melyektől elválaszthatatlan a művészetek egykori létrejövése, és bizonyára azok alkalmankénti újratereptődése is.

Vagy ezzel már a lényeghez is eljutottál volna? Fölismerve, hogy az egykor szorongva várt *megváltásnak* véglegesen el kellett ugyan vetned a reményét, anélkül kellett azonban ezt megtenned, hogy magát a *jobbra törést* — emberi személyiségek változtatási törekvéseit — is meg kellett volna tagadnod. Ami azt is jelenti, hogy az egyszer létrejött „jobb” — más szóval minden érték, mely valaha is létezett — megőrzést követel. Vagy legalábbis: a megkísérlését ennek az őrzésnek. Mert higgyél akár az istentől nyert lélek időfölöttiségében, vagy igazodj azokhoz az önmegőrzési törekvésekhez, melyek évezredek során formálódtak fajsajátságokká, gondolkodj a marxista Lukács ember-nem-kategóriájában vagy az újkantianus Gadamer hagyománygazdagítás-felfogásában, egyet nem tagadhatsz. Azt, hogy *lehet* valami, ami megkövetelheti tőled, hogy megkíséreljed ezt az átmentést.

Bármilyen látványos katalizmak — vagy éppen bármilyen erőket elszívó posványok adják is az akadályokat.

(folytatjuk)